

Karel Slavoj Amerling (1807 – 1884)

Prof. PhDr. MIROSLAV CIPRO, DrSc.,
filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Moto:

Amerlingovy kroky byly vždy
vzletny a cesta jeho ozářena
byla myšlenkami geniálními.

Jan Neruda

Karel Slavoj Amerling patří k nejpodivuhodnějším osobnostem v historii našeho národního obrození, v dějinách našeho školství a evropské vzdělanosti vůbec. Ne neprávem bylo 100. výročí jeho úmrtí zařazeno v UNESCO mezi světová kulturní jubilea. Ani ti z jeho současníků, kteří na něho pohlíželi kriticky, mu neupírali rysy geniality, a zase ti, kteří jej obdivovali, připouštěli jistotu jeho excentričnosti. Ale ať už byl geniálním podivínem či podivínským géniem, v každém případě byl osobností, jež sehrála v procesu demokratizace vědy a vzdělanosti v naší zemi úlohu, kterou nelze opomenout. Jeho dílo je překvapující směsí exaktní vědeckosti a mystické fantastiky. Jeho popularizační snahy a důraz na názornost kontrastují s jeho leckdy ezoterickým slohem, jeho láska k češtině překračuje tvorbou nových výrazů meze srozumitelnosti. V jeho osobnosti se prolínají realistická objektivnost přírodovědného myšlení s apoštolským až mesiášským entuziasmem, samotářský individualismus s jemnou citlivostí k lidem, extrémní ctižádost stát v čele obrodného hnutí a vést je k velkým činům s krajní osobní skromností a bezmeznou pracovní obětavostí.

Bylo by však bezpochyby nesprávné připisovat všechny tyto paradoxy jen jeho vrozené povaze. Právě jeho mimořádná vnímavost a imaginační schopnost ve spojení s fenomenální pamětí byly totiž zvláště úrodnou půdou, na níž se lehce ujímaly myšlenkové proudy doby, odrážející konflikty i kompromisy mezi buržoazií a feudály, mezi osvícenstvím a klerikalismem, mezi nacionalismem a absolutismem, mezi exaktní vědou a módní tehdy spekulativní naturfilozofií, mezi realistickým a romantickým přístupem ke skutečnosti, mezi tradicemi minulosti a vizemi budoucnosti. Amerling nezůstal nedotčen žádným z těchto protikladných vlivů, a tak jeho život a dílo jsou vlastně jakýmsi zrcadlem, v němž můžeme vidět jakoby v zašifrované podobě všechn společenský a ideový kvas probíhající v tehdejších Habsburky ovládaných Čechách.

Karel Slavoj Amerling se narodil 18. září 1807 v Klatovech. Otec Jan, německého původu, byl nájemcem hospody. Matka Anna, rozená Jelínková, byla

Češka a pocházela z Chudenic. Její bratr Jan Jelínek, chudenický rychtář, který jako student po otcově smrti musel zanechat učení, aby převzal hospodářství, měl na Amerlinga velmi pozitivní vliv. Chlapec, na něhož rodiče měli málo času, byl svěřen již od pěti let věku blahodárnému působení tohoto svého vzdělaného chudenického strýce. Teprve jako jedenáctiletý se vrátil do Klatov, aby navštěvoval tamní gymnázium. V letech 1826—28 studoval filozofii ve Vídni, ale když otec přišel na mizinu, vrátil se do Čech a po jistém váhání mezi bohoslovectvím a medicínou se rozhodl pro medicínu, kterou úspěšně vystudoval. Jeho žíznivost po vědě však přesáhla hranice tohoto oboru a předmětem jeho studia se stávají veškeré přírodní vědy. Vzorem je mu jeho učitel Josef Svato-pluk Presl, který vysoko oceňuje jeho kvality a r. 1834 jej přijímá za svého asistenta.

Amerlingův intelekt se vytrvale vzpíral úzké specializaci v jediném oboru. Pro tento svůj ničím neohraničený vědecký zájem býval terčem satirických šlehů, ale on vzal na sebe riziko neporozumění. Tušil správně vnitřní souvislosti mezi vědami o jednotlivých oblastech skutečnosti, kterou se snažil chápat v její celistvosti. Proto měl sklon k encyklopedismu, který v něm posilovala Komenského idea pansofie i dialektická filozofie Hegelova. Tento sklon nalezl později vyjádření v jeho ideji diasofie-průvědy a v propagaci fyziokracie.

V letech třicátých se zatím věnuje intenzívnímu studiu a horlivé popularizaci přírodních věd. R. 1836 obhájí svou disertaci o přehledu krystalografie a získává hodnost doktora medicíny. Téhož roku vydává Knížku o hmyzech, vynikající průkopnické dílo v oboru populárně naučné četby, a dává i podnět k založení organizace „stálců“, tj. stálých odběratelů naučné literatury. Tento zpočátku velmi nadějný podnik však brzy začal zápasit s finančními potížemi a r. 1844 zanikl. Amerling se pokoušel zakládat i jiné organizace. Byly to „Spolek ctnostných“ s cíli etickými a poté tajné internacionální sdružení „Vykoupenců“, propagující jakési „slovanské náboženství“. Jeho členy byli i Tyl, Šafařík, Kampelík aj. Rakouské úřady se o tomto sdružení záhy dověděly, zahájily vyšetřování a organizace se rozpadla. Nejreálnější a také nejúspěšnější byla Amerlingova iniciativa směřující k vytvoření organizace učitelů. Již od r. 1834 začal pořádat 2—3krát týdně s učitelskými preparandisty „athénské a jako akademické schůzky“. Koncem r. 1840 pak spolu s Janem Sluníčkem, Štěpánem Bačkorou a J. Veselovským formuloval „Pravidla pražských vychovatelských porad“. Tyto porady, jichž se účastnili i mimopražští učitelé, se staly významnou pedagogickou organizací učitelskou, v níž se Amerling snažil realizovat pansofické ideje Komenského. Prvním předsedou porad byl František Tesař; Amerling, jenž byl členem výboru, však platil za jejich hlavní vědeckou autoritu.

Druhá polovina třicátých let a léta čtyřicátá jsou vůbec neplodnějším obdobím Amerlingovy vlastenecké a osvětové činnosti. Patří v té době mezi nej přednější národní buditele; nikdo nevykonal v té době pro šíření přírodovědných znalostí v českém lidovém prostředí tolik jako on. Přednášel česky chemii v nedělních školách pro řemeslníky, vydal pro lid český „všenučný“ spis Promyslný posel (o základech chemie) a publikoval množství časopiseckých populárně vědeckých česky psaných článků z nejrozličnějších vědních oborů.

Např. jen v r. 1834 jich uveřejnil ve Světozoru 53 a r. 1835 v tomtéž časopise dokonce 74, některé z nich i na větší počet pokračování. Většina z nich pojednává o různých tématech zoologických, botanických, technologických apod., avšak jsou mezi nimi i stati o umění a problémech člověka vůbec. Rozporný ohlas vyvolalo Amerlingovo rozsáhlé polyhistoricky fundované pojednání „Člověk velká pohádka“ (pohádka = hádanka), publikované ve Vlastimilu r. 1840. Jeho motem byla myšlenka citovaná již Komenským: „Chceš-li být králem, dám ti království. Poznej sám sebe!“ Encyklopedičnost a složitost výkladu, související i s přemírou nově utvořených českých slov, vyvolala odpor některých literátů, kteří si na něm brousili ostří svých epigramů. F. Rubeš se snažil zesměšnit Amerlingovu všestrannost verši: „Pročpak ale máme jeden nos? Abychom ho nestrkali v ledacos.“ F. L. Čelakovský si vzal na mušku jeho přehorlivé jazykové novátorství a přátelsky mu radil: „A jak tělo pěkné, čisté, má i jazyk meze jisté. Na to, Amerlingu můj, s pány bratry pamatuj.“ Čelakovského dobromyslné upozornění bylo v podstatě oprávněné. Ale Rubešova kritika pramenila z nepochopení Amerlingova všestranného talentu a smyslu jeho encyklopedického přístupu. Ten byl na druhé straně předmětem obdivu mnoha jiných. Zvláště jeho přednášky, v nichž mohl uplatnit kouzlo své entuziasmem cele proniknuté osobnosti a sugestivně působící výmluvnosti, vyvolávaly zájem mnohých posluchačů. Patřila k nim i Bohuslava Rajska, tehdy mladá dívka, okouzující českou vlasteneckou společností svou krásou, inteligencí, oddaností národní věci a cílevědomým úsilím o lepší vzdělání dívek. R. 1841 Amerlingovi napsala: „Ano, drahý učiteli náš, duch Komenského nás neopustil a nemějte to za pochlebování pouhé, řeknu-li, že vy jste nám nyní tím, čím on byl sedmnáctému století...“¹

Amerling skutečně věřil, že jeho posláním je pokračovat v díle Komenského. Již r. 1839 se rozhodl k velké akci: začal připravovat vybudování Budeče, dokonale vybaveného učiliště — ohniska vzdělanosti, o jakém snil již o dvě století dříve J. A. Komenský, když chtěl reformovat uherské školství za svého pobytu v Šaryšském Potoku. Téhož roku psal o svém plánu příteli Tomáši Burianovi do Vídeňského Nového města:

„Budeč má učitele pravnárodní vychovávat, a sice zřídilo by se všemuseum, kde by se všecko nalézalo, a sice knihy pro každý oddíl lidského vědění a umění, tak: botanika vsutku (zahradu) se soustavou Jussieura (co základ), pak barvířské byliny pro sebe, hospodářské o sobě, jedovaté o sobě, lékařské o sobě, lesnické; krasozahradnické atd. Všemuseum, bibliotéku, pak obrazovnu a obrazárnu, sochovnu a sochárnu, lučebnu, fyzikální kabinet, mechanický se stroji atd. atd. As 10 jinochů na začátku bylo by zaopatřeno bytem, teplem, světlem, kondicemi, jen ne jídlem; vyučování bylo by vždy odpoledne a pak v neděli, kde jiné posavadní školy přestaly učit; preparandi, starší i učitelé, všecko má přístup. Budeč má 4 léta čili 4 vety, 1. jest školka, Kleinkinderschule, 2. veta názoru, orbis pictus nový ode mne, 3. veta rozumu, bibliotéka ode mne, 4. veta umu, bibliotéka umu. To vše prasořumitelně, jak to v nedělních čítáních dělám, podle plánů, jako jsem je v učeném ohledu podal v Musejníku...“²

Díky své organizátorské velkorysosti, finančním úpisům zámožných vlas-

tenců, oddanosti četných spolupracovníků i podskalských dělníků, které všechny nadchl svou myšlenkou i osobním příkladem neúporné aktivity, dosáhl Amerling toho, že již r. 1842 stála na rohu dnešní Žitné ulice a ulice V tůních (nyní dům č. 525) velkolepá na tu dobu třípatrová budova s astronomickou věží a vzornou zahradou, na jejímž konci mělo být i hřiště a krytá tělocvična. Amerling zvolil pro nové učiliště, bohatě vybavované i rozmanitými dílnami a laboratořemi, název navazující na tradici legendární školy, která měla být založena již knížetem Krokem na Budči nedaleko dnešních Zákolan na Kladensku, a byla v očích romanticky naladěných vlastenců inspirujícím symbolem českých a slovanských kulturních tradic.

Vyučování v Amerlingově nové Budči začalo ještě dříve, než byla budova dokončena. Byla sem přenesena z Klementina nedělní škola pro řemeslníky a otevřen zde první český učitelský ústav. Docházeli sem odpoledne a večer učitelé z praxe, aby zvyšovali svou kvalifikaci. Stejně rušno tu bylo i o nedělích, kdy se sem scházela hlavně učňovská mládež, ale i mistři a měšťané, aby sledovali české přednášky, osvojovali si odborné i všeobecné znalosti a posilovali své vlastenecké cítění. Příčiněním Amerlingovým se v Budči rozvinuly za přispění Bohuslavy Rajské i vyšší vzdělávací kursy pro ženy a vedle všeobecného naučného slovníku se začala připravovat též speciální encyklopedie pro ženy.

Mezi Amerlingem a Rajskou vznikl citový vztah. Avšak Amerling, příliš zaujatý svými plány, patrně promeškal vhodný okamžik, a když pak přece naznačil Bohuslavě své vážné úmysly, bylo již pozdě, neboť ji okolnosti přinutily, aby přislíbila svou ruku ovdovělému básníku F. L. Čelakovskému. Jejím odchodem do Vratislavi, kde Čelakovský působil jako profesor na tamní univerzitě, skončila i její spolupráce s Budčí, avšak přátelský vztah a vzájemná úcta mezi ní a Amerlingem zůstaly zachovány.

Oddané a schopné spolupracovníky pro činnost v Budči měl Amerling v slovenském malíři Klemensovi, v básníku a filologu Kalinovi i v řadě dalších obětavých lidí. V Budči vznikl první český fotoateliér, byla tu dílna kovolijsce Mencla, pracoval tu rytec Merklas, působili zde i lékaři. Amerling, sám též lékař svým původním povoláním, zde zaváděl různé formy přírodní terapie, vyhledávané i zahraničními návštěvníky. Mezi nimi byli také někteří prominentní Rusové a jednou dokonce i ruský ministr školství S. S. Uvarov. To vyvolalo podezření rakouské vlády a obavy z panslavistického spiknutí, a proto byla nařízena bezohledná prohlídka ústavu. Ačkoli se kromě svinuté vlajky s českým lvem nenašlo nic usvědčujícího, pro Budeč to byla těžká rána a počátek rychlého konce. Neboť věřitelé, kteří financovali ústav, se zdráhali dále investovat do podniku tak podezřelého a Budeč, sotva z poloviny uvnitř zařízená, musela být již r. 1843 v podstatě zlikvidována. Do uprázdněných prostorů byli pak nastěhováni nájemníci a Amerling musel splácet své dluhy až do r. 1850. Název Budeč a některé pozůstatky bývalého ústavu však přetrvaly a Amerling zde ještě působil až do r. 1848. Scházely se tu učitelské porady, zárodek příští učitelské organizace. O vzdělání dívek se začala starat od r. 1845 Svatava Michalovicová a Amerlingovi bylo přece jen souzeno pojmut za choť ředitelku dívčí školy. Jen místo Rajské to byla Svatava Michalovicová, žena prostší, ale zbožňující svého muže.

Že se Amerling dlouho nevzdával myšlenky obnovit Budeč v původní její velikosti, dosvědčují zejména dvě jeho akce: návštěva u správce českých zemí arciknížete Štěpána r. 1846 a pokus o celonárodní sbírku r. 1849. Osvícený zemský správce byl pro myšlenku získán a přislíbil osobní pomoc. Bohužel však byl odvolán dříve, než mohl účinně zasáhnout. Ani sbírka nesplnila očekávání, a tak sen o znovuvzkříšení Budče zůstal jen snem.

Na otázku po příčinách pádu Budče existují různé odpovědi. M. Dýma ve svém doslovu ke knize *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga* (Praha 1960), obsahující jeho vybranou korespondenci, vyslovuje přesvědčení, že to nebylo policejní vyšetřování Amerlinga, které otřáslo důvěrou v jeho Budeč, ale spíše „nepoměr mezi velikášstvím budování a finančními možnostmi“, dále vnitřní „konflikty mezi členy budečského bratrstva“ a konečně to, že „šlechtičtí podporovatelé přestali být štedří“.³

Jisté je, že příčina nemohla být jediná a že okolností, které teprve ve svém souhrnu způsobily zánik Amerlingova podniku, bylo více. Objektivní situace politická však tu nemohla nést úlohu v podstatě rozhodující. Právě podezření, které vedlo k brutální prohlídce ústavu a výsledku jeho ředitele, bylo již jedním z jejích důsledků a samo pak urychlilo jako sekundární příčina v celém řetězu faktorů další maligní vývoj. I osobní a finanční problémy by se byly snáze řešily, kdyby za Amerlingem ještě stála dostatečně vlivná politická síla, jakou byla dosud liberální česká šlechta. Avšak po otevřeném nástupu protinárodního kursu Vídně tomu tak nebylo. Amerlingova vlastenecká velkorysost se pak z hlediska této nové, jemu nepříznivé atmosféry musela jevit jako panslavistické velikášství.

Do historie české školy a pedagogiky i tento předčasně ukončený pokus Amerlingův vešel nicméně jako realita, která trvale připomíná, co všechno bylo buditelským nadšením připraveno pro povznesení vzdělanosti národa v polovině minulého století a co bylo možno uskutečnit již tehdy, kdyby politické podmínky byly bývaly příznivější a kdyby ekonomická tíha podniku a všechno jeho riziko nebyl musel nést Amerling jen na svých vlastních bedrech.

Karel Čondl, vzpomínáje 100. výročí založení Budče, právem mohl v r. 1942 napsat: „Ani dnes po stu letech nelze se ubránit podivu nad velkorysostí a originalností Amerlingova plánu a nad jeho úsilím prakticky jej uskutečnit. Tak už výstavba ústavu a jeho zařízení odpovídaly by i dnes nejmodernějším požadavkům, které se kladou na vzornou dílnu lidství. Dílny, laboratoře, knihovny, přednáškové síně, pohyblivý nábytek, zahrady, pokusná pole a observatoře — to jsou i dnes stěžejní požadavky nových škol.“⁴

Až do počátku padesátých let pokračoval Amerling v neztenčené míře ve své vlastenecké vědeckopopularizační činnosti. Vydal druhý díl *Promyslného posla* (1844), věnovaný „řemeslné zkusné lučbě“, publikoval *Nedělní listy pro řemeslníky* (1847) a zásoboval pilně svými články zvláště časopis *Pražský posel*. V něm uveřejnil r. 1846 též stať *Otcova rada*, když se mladý chasník do světa ubírá, a r. 1847 pojednání *Několik myšlenek o venkovských školách*. Pedagogicky zvláště plodný byl rok 1848, kdy přispěl do učitelského časopisu (jím založeného) *Posel z Budče* celkem jedenácti články s výchovnou tematikou. Mezi nimi byl i jeho proslulý „Návrh pro národní školy“.

V bouřlivém roce 1848 neušel Amerling novému podezření z protirakouské činnosti. Byl dokonce zatčen a tři týdny držen ve vazbě, než se prokázalo, že jím organizované pedagogické schůzky učitelů v bývalé Budči měly jen odborný charakter. Tím více byl pak potěšen důvěrou, kterou mu projevila téhož roku školská sekce Národního výboru, když jej na doporučení P. J. Šafaříka pověřila vypracováním návrhu nové soustavy školské. Amerling, jemuž bylo v říjnu 1848 svěčeno i řízení první české hlavní školy, se ochotně ujal tohoto úkolu a připravil zmíněný již „**Návrh pro národní školy**“, který představuje pozoruhodnou koncepci jednotné školy pro všechny děti a mládež. V první části Návrhu formuluje Amerling účel a základní principy vyučování. Účelem národních škol je podle něho „vychovat dítě na pravého člověka, totiž na pravého a podstatného ouda rodiny, vlasti, státu, církve, člověčenstva a přírody, na zvelebovatele průmyslu, um, věd a vždy vyšších ctností.“⁴⁵

V dalším textu pak Návrh formuluje „všeobecné stanovy pro učitele“, tj. základní principy vyučování. Především zdůrazňuje, že mají být „souhlasně všechny vlohy dítěte probuzovány a cvičeny, tedy vždy v jedno hlava, srdce a ruce zaměstnány“. Pokud jde o vztah obsahové a formální stránky vzdělání, žádá Amerling jednoznačně: „Podstatné č. vědní nauky vždy přednost mějte před naukami formálními.“ Proto vzdělání má být podle něho encyklopedické: „Hned od let nejprvnějších počni encyklopedická všestrannost v náležitě postoupnosti, aby již v prvních letech nejdůležitější základové podstatných nauk se kladly...“ Další princip má na zřeteli důslednou návaznost učiva: „Cokoliv nového se začne, budiž v pevném spojení s předešlým, tak aby na základě již položeném dále se stavělo.“ S tím souvisí i doporučení, aby se učivo probíralo podle „školního kalendáře“. Konečně vyslovuje autor přání, aby vyučenec nebyl ze škol propuštěn, „pokud základu takového posledního čistolidského osvědomění nedosáhnul...“.

V následující úvaze o domácí výchově doporučuje vydávat časopis pro rodiče „aspoň až do toho času, než by se lepších rodičů z dětí nynějších vychovalo“.

Druhá část Návrhu probírá jednotlivé stupně školské a charakterizuje jejich obsah. Národní škola se tu dělí na školky, přípravný a věcnice. Školky mají dvě třídy, a to školu mateřskou pro 2–3leté děti a opatrovnu pro děti 4–5leté. Rovněž přípravný se člení na dva stupně: názorný pro šestileté děti a odlíkovnu pro sedmileté. Věcnice pak mají být uvnitř odstupňovány takto: pro osmileté děti je určena pojemovna, pro devítileté putovna, pro 10leté naukovna, pro 11leté průmyslna, pro 12leté účetna či správozna a pro 13–15leté vědana. Uměle utvořenými názvy jednotlivých tříd-ročníků chtěl Amerling vyjádřit jejich specifičnost, ovšem jejich pojetí je vědomě encyklopedické, neboť šlo o to, naučit v duchu Komenského všechny všemu. Cenné je, že autor podtrhoval zvláště ve vyšších ročnících technologické aplikace a plánoval návštěvy okolních výrobních dílen. Názorné poznávání přírody je mu základem celé encyklopedické stavby školního vzdělání. Proto zdůrazňoval důležitost prací na zahradě, ve skleníku, v laboratořích, v dílnách atd.⁶

I když Amerlingův Návrh nebyl přijat, stal se podnětem pro další návrhy. Některé jeho základní rysy včetně terminologie byly např. uplatněny v r. 1849

Janem Kollárem v jeho Dobrozdání, jímž se navrhovala reorganizace rakouského školství zejména na Slovensku.

Při Amerlingově české hlavní škole v Panské ulici byl vybudován učitelský ústav, který odchoval celé generace vzdělaných českých učitelů. Amerling na něj přenesl název Budeč. Na jeho rozvoji a dobrém jménu mají ovšem vedle Amerlinga zvláštní zásluhu i vynikající profesori zde působící: Josef Bačkora, František Tesař, Jan K. Škoda, Petr Mužák (manžel Karoliny Světlé) a mnozí další.

V letech svého působení na tomto ústavu věnoval Amerling jako důsledný pokračovatel Komenského mnoho úsilí přípravě školních obrazů a také nového Orbis pictus (Svět v obrazech), který měl navazovat na dílo Komenského jako pomůcka pro vyšší stupeň vzdělávací. Ačkoli objemný rukopis tohoto díla předal v úplnosti k vydání v Matici české, byla z něho otištěna r. 1852 jen úvodní část. Protože však nesla již mnohoslibný název díla celého, působila publikace jako cosi, co nesplnilo očekávání již proto, že texty značně převažují nad částí obrazovou. Amerling nechtěl ovšem jen opakovat pokus Komenského o elementární věcně jazykovou učebnici. Zamýšlel pořídit k této učebnici jakousi nástavbu pro druhý stupeň. Nebyla to však už učebnice věcně jazyková, ale spíše jakási ilustrovaná encyklopedie. Amerling její poslání jasně vyjádřil hned v prvním odstavci úvodu slovy:

„Vedl jsem tě, milý synu! posud, jak ze „Světá v obrazech“ našeho Amosa Komenského víš, všemi stránkami přírody a života, a pověděl jsem, co tvá mysl a paměť pochopiti mohly. Však nic na světě, ani největší kámen, ani nejmenší rostlinka nezůstává státi, i ty, můj synu, hled' obrazy své o světě, jež ti již otec náš Komenský představil, mnohem dokonaleji a ještě jednou bedlivým okem prohlédnout; já pak první onyno základní pilíře příčkami a zídkami všeho druhu porozšířím, udám a ukáži ti ten vnitřní svazek, jenž částky všecky v krásnou jednotu a dílo jednoho a téhož proslaveného na věky tvůrce víže.“⁷

Amerling byl nemálo roztrpčen, že jeho dílo nenašlo uplatnění, a když se s malým ohlasem setkala i další jeho velká práce o 240 stranách, Lučební základové hospodářství a řemeslnictví (1854), stáhl se nepochopený a „rozhněvaný Achilles“ do ústraní a přestal česky psát. K této změně postoje patrně přispěl i necitlivý Purkyňův odsudek popularizačních snah v chemii.

Nepoměrně větší úspěch mu přinesly jeho školní obrazy k vyučování přírodních a technických věd, které podle jeho návodu zdařile zhotovil malíř Fr. Liebisch a texty opatřil Č. Kotal. Obrazy vycházely postupně v těchto sériích: Živočichové v obrazech (1851), Rostliny v obrazech (1852–56), Dvanáct měsíců v obrazech (1855–59), Třicet dílen řemeslnických (1857) a Užitečné hmyzy (1859–65). Všechny tyto série dosáhly velkého rozšíření pro svou didaktickou hodnotu a dodnes mohou sloužit jako inspirace pedagogům a malířům, kteří si uvědomují, že i v záplavě moderní audiovizuální techniky si nástěnný školní obraz zachovává některé didaktické kvality těžko nahraditelné, především stabilitu a možnost trvalé expozice. O sérii Dvanáct měsíců v obrazech, která je založena na vzájemném propojení hlediska časového a prostorového, je známo, že byla vzorem pro podobné obrazy německé a francouzské. Kdyby byl Amerling pro školu nevytvořil se svými spolupracovníky nic

jiného kromě tohoto pozoruhodného názoného materiálu, byl by si zasloužil spolu s nimi čestné místo v její historii. To byl vlastně skutečný Amerlingův nástěnný „Orbis pictus“. Jím pozvedl tehdejší naši metodiku názorného věcného učení na světovou úroveň. Amerling však zanechal i další podněty, které dodnes čekají na své všestranné zhodnocení.

Je pravda, že od let padesátých není již tím mužem bezmezného romantického optimismu, jakým byl v oné rušné době velkých nadějí, rozletů a panslavistických iluzí, v letech třicátých a čtyřicátých. Je pravda, že přestává psát česky a začíná psát německy, snad i proto, aby ovlivnil širší čtenářské kruhy a pronikl i do světové literatury. Neslavný konec Budče, tvrdé metody rakouské policie a politický obrat k zesílenému centralismu a absolutismu jej zřejmě naučily větší opatrnosti a bezpochyby i jiné taktice v uskutečňování svých snů. Když čteme např. v Pamětech J. V. Friče⁸ málo lichotivé věty o tom, jak jezovitsky postupuje Amerling vůči studentům, jak potlačuje jejich svobodomyšlnost, jak již neklade důraz na pěstování mateřského jazyka a jak budí dojem rozčarovaného, zbankrotělého snaživce, který nesrozumitelnými gesty marně vysvětluje příčinu svého zoufalství, rýsuje se nám obraz Amerlingův v konturách málo povzbudivých. Naproti tomu v povídce „Naši předchůdci“⁹ vykreslil J. V. Frič Amerlinga (jak doktora Klatovského) v jeho období budečském přece jen mnohem příznivěji jako ctižádostivého sice, ale mimořádně schopného učence, výmluvného a neúnavně činného muže, vzbuzujícího úctu až přímo hrůzu, jako by byl jakýmsi černokněžníkem či moderním Faustem. Jeho výmluvnosti podle Friče „ani sebe střízlivější šosáci neodolali“, jeho „obrazotvornost i mnohé z našich úzkoprsých básníků předstihovala a tak unášela, že z nich i výtečným šla hlava kolem, a naše suché učence obcházel mráz, kdykoli jej na ulici potkavše, před ním již zdaleka klobouky své k zemi snímali“.¹⁰ V celém dalším líčení osoby Klatovského se mísí autorův obdiv s mírnou ironií, ale už tím, že jej činí jedním z protagonistů svého románu a že v něm sleduje zcela konkrétně i osud Amerlingova Budče, vyjádřil dostatečně svůj zájem o Amerlinga a jeho snahy. V každém případě jde o dva různé pohledy naznačující, že Amerling se opravdu změnil, i když asi spíše jen navenek než uvnitř. Příčiny této změny mohou být nejméně tři: změna politické atmosféry, nezdar budečského podniku, podtržený ještě neúspěchem zmíněných jeho českých publikací, a — last but not least — vliv konzervativní manželky Svatavy. Vnitřně však Amerling nepochybně zůstal i nadále oním ctižádostivým a vědychtivým Faustem a apoštolem v jedné osobě, jakým byl už za mlada. Jeho syntetické, globální chápání světa a jeho organizátorský zápal našly nyní svůj hlavní ventil a výraz v úsilí fyziokratickém, v úvahách diasofických a posléze ve výchově dětí nejoboženějších — idiotů.

Přes všechnu vnější loajalitu k rakouské vládě se Amerling v čele učitelského ústavu neudržel a v předvečer Hasnerových školských reforem byl r. 1868 penzionován. V očích svých radikálních kritiků (Frič) byl příliš loajální, ale v očích rakouské vlády přece jen už ne dost spolehlivý.

Avšak Amerling nebyl stvořen pro nečinný život penzisty. Věnoval se proto hnutí fyziokratickému, které u nás vznikalo za jeho iniciátorské aktivní účasti od poloviny let padesátých a na jehož půdě sledoval svou ústřední hy-

potézu, že život člověka je determinován přírodním prostředím, že toto prostředí musí být studováno a získané poznatky prakticky uplatňovány v ekonomice společnosti. **Fyziokracie** (ovládnutí přírody) byla pro něho dovršením **fyziologie** (studia přírody). Když r. 1868 vydala Fyziokratická společnost sbor statí „Gesammelte Aufsätze aus dem Gebiete der Naturökonomie und Physiokratie“, 90 procent příspěvků v něm tvořily Amerlingovy články napsané za posledních deset let. Z nich má pro výchovu člověka a pedagogickou teorii mimořádný význam stať „Über die menschlichen Triebe und ihre Type“, k jejíž podstatě se ještě vrátíme.

Amerlingův hluboký a trvalý zájem fyziokratický má své kořeny v jeho encyklopedickém, pansofickém způsobu myšlení, pro nějž mu byl vytýkán eklekticismus. Má však své motivy i v Amerlingově vášni pro šíření vědy a její praktickou aplikaci. Za to mu byly vytýkány apoštolské tendence. Amerling však byl přesvědčen, že celistvější uspořádání vědění usnadní praktický cíl zvelebení společnosti.

Takový syntetický přístup je ovšem velmi náročný a neobejde se bez hypotéz vyplňujících četné mezery mezi tím, čeho již odborná věda dosáhla. Amerling věřil, že nové poznatky je možno odhalovat i hledáním významných vztahů mezi poznatky různých věd. Nechtěl ohraničovat poznání jen na analýzu faktů určitého oboru, ale hledal jejich extrapolaci cestou filozofickou. Byl přitom ovlivňován Okenovou fantastickou naturfilozofií, ale i Hegelovou dialektikou a nepochybně i myšlením Komenského a jeho synkritickou metodou. Tato metoda bývá v očích scientisticky orientovaných komeniologů kritizována jako nevědecká. Komenský sám ji naopak považoval za svůj hlavní vědecký nástroj, neboť mu pomáhala vyplňovat mezery poznání získaného různými přístupy. Amerlingova diasofie, která je jakousi filozofickou bází jeho fyziokracie, tuto metodu silně připomíná. Vychází z dialektického principu souvislosti všeho se vším, a tedy i z postulátu analogičnosti dění v různých oblastech skutečnosti, ovládaných týmiž nejobecnějšími zákonitostmi. Je jisté, že Amerlingova fantazie, povzbuzovaná naturfilozofickou mystikou, šla často příliš daleko a dospívala ke konstrukcím, které vzbuzují úsměv. Někdy se však v nich skrývají cenné postřehy.

Chtěl bych to doložit aspoň jedním příkladem a odvolat se přitom na úvodní stať Juliana Waltera k 2. vydání Amerlingovy studie *Die Orientierungslehre* (Diasophia, Praha 1981). Walter zde vzpomíná též Amerlingovy stati O lidských pudech a jejich typech, vysoko ji oceňuje a upozorňuje na jeho pojetí, podle něhož se převládajícím typem sice různě zabarvuje charakter člověka, ale přitom v každém jedinci jsou vždy přítomny všechny typy, třebaže v nerovnoměrném zastoupení. Pokračuje pak dále: „Kdo bere v úvahu novější výzkumy nauky o tónech, bude překvapen podobností, která tu vychází najevo. Stejně jako tak zvaný zcela čistý tón patří do říše ideálů, zatímco ve skutečnosti se s každým nahanraným tónem spojují vyšší a nižší prvky, právě tak není ani žádný člověk, který by byl jediným speciálním typem; v nejlepším případě zde máme jako v hudbě akord — šťastné harmonické spojení.“¹¹ V detailní konkretizaci je jistě spojování různých typů lidí s různými tóny chromatické stupnice záležitost čistě spekulativní. Ale podobnost struktur tvořených v obou

daných oblastech skutečnosti souhrou mnoha kvalit s určitou kvalitou dominující v jednom typickém, kvalitativně specifickém komplexu, je tu evidentní.

Amerlingovu diasofii je možno považovat za určitou anticipaci moderního interdisciplinárního přístupu. V pedagogice pak má k ní blízko obecně dnes uznávaný princip mezipředmětových souvislostí, který u nás prosazoval zvláště O. Chlup.

Ideou diasofie byla proniknuta i Amerlingova pedagogická činnost v Ústavu idiotů, který byl zřízen r. 1871 na návrh Svatavy Amerlingové Spolkem paní sv. Anny. Byl umístěn zpočátku v Kateřinské ulici, kde měl prvních šest mužských chovanců; od r. 1872 pak se přemístil do Šternberského paláce na Hradčanech. Amerling jej řídil bezplatně od jeho vzniku až do své smrti. Jeho hloubavý duch a humanistický cit k handicapovaným dětem zde našel příležitost ukázat problémy člověka jakoby pod zvětšovací lupou; neboť co se u normálních lidí ztrácí v šedi samozřejmosti, u těchto postižených jedinců vyrůstá do jasně pozorovatelných rozměrů. Platí to i o výchově, v níž prosazoval s úspěchem manuální práci, hudební terapii, laskavý přístup, hru a princip koncentrického rozšiřování základní orientace v čase i prostoru. Chovanci se učili různým řemeslům, zejména košíkářství a truhlářství, vyráběli dřevěné a hadrové hračky i jiné předměty. Se svými modely z plastické hlíny, platickými mapami a lepenkovými vyučovacími pomůckami získali proslulost i v zahraničí. Objednávky na ně přicházely až z Norska a byly pro Amerlinga a jeho spolupracovníky i žáky velkým povzbuzením.

Jeden z pozdějších významných pokračovatelů v tomto lidumilném díle Amerlingově, ředitel Ernestina¹² MUDr. Karel Herfort, charakterizoval u příležitosti 100. výročí Amerlingova narození význam jeho ústavu těmito vřelými slovy: „A právě v době, Amerlingu, kdýs již co kmet, v roztrpčenosti nad tisícícerým zklamáním, těžce jsa raněn nevděkem a neporozuměním své doby, dalek všeho ruchu veřejnosti, zaháněl chmurné vzpomínky svoje konáním dobra na ubožácích slabomyslných — právě v tu dobu vyšla tvá hvězda nesmrtelnosti na obzoru léčebné pedagogiky a péče o duševné nedostatečné a vysílá samojediná své sálavé světlo daleko přes hranice vlasti do tmy, která v tvé době v Čechách a celém Rakousku v tomto oboru panovala, a bude v plném jasu a síle svítiti nadále všemu lidstvu i tehdy, kdy zřízením nových ústavů a četných pomocných škol péče o slabomyslné u nás dočká se řádného vývoje a dosáhne kýženého stupně.“¹³

Díky oddanému Amerlingovu posluchači, spolupracovníku a příteli Janu Dufkovi máme zachován popis Amerlingova originálního výchovného systému, jak jej rozvíjel v ústavě idiotů, a to v rámci teoretické koncepce celoživotního vývoje člověka, rozděleného na dvanáct sedmiletí. Pro první, třetí až čtvrté sedmiletí zřídil Amerling zvláštní výchovny, kdežto pro další předpokládal již samostatnou četbu knih a časopisů a návštěvu přednášek. Amerlingovy výchovny měly charakteristické názvy. Prvá se nazývala škola denní a učivo v ní bylo osnováno v souladu s průběhem dne. Druhá byla škola týdnenní, proto sledovala pravidelný průběh týdně. V třetí a čtvrté výchovně (měsíční a roční) byla látka uspořádána se zřetelem k průběhu celého roku (po

měsících) a nakonec celého života (po dvanácti sedmiletých obdobích). Pro poslední — IV. stupeň — užíval Amerling též názvu Saecularschule a třetí stupeň se pak nazýval Jahresschule. Ve svém Úvodu k memorandům a explikandům těchto stupňů školských (Einleitung zu Memoranda und Explicanda I. zur Tagesschule, III. Jahresschule und IV. Saecularschule) formuloval Amerling svou koncepci názorné výchovy prostředím, která musí začínat už v rodině, aby obdobnými metodami pak mohla postupovat na úrovni školské:

„Již v kolébce a u kolébky dítěte, ve světnici dětské a kolem ní, odehrává se před dítětem leccos, co zasluhuje od rodičů a vychovatelů, učitelů atd. svrchované pozornosti; neboť zde nalézá se pro dítě:

1. jeho první hvězdářská observatoř, v níž zří slunce, měsíc, hvězdy vycházet a zapadat, zářit a mraky se pokrývat, zde záhy dětská upoutá se pozornost hodinami na jižní straně visícími, 12 hodin den co den stejně ukazujícími;

2. zde jest jeho první meteorologická observatoř, v níž zažije vítr a klidnou povětrnost, krásné a bouřlivé dny (průvan), chladné a horké dny, ba třebaš i dunění-země, hromobití a blesky;

3. zde jest dítěte první triangulační bod k vyměřování přímých dokola vzdáleností pozemských . . . , a to nejen výšek, nýbrž i ploch zemských, ba i havířských vrstev, které určují podzemní míry ve sklepích a studních;

4. zde jest první profylakční místo dítěte, aby se naučilo před přílišným a nedostatečným světlem, před příliš mnoho a příliš málo teplem, před deštěm a sněhem, bleskem a nepohodou chrániti se dveřmi, předsíní, okenicemi, kamny, peřinami, šaty atd.;

5. zde nabývá dítě prvních znalostí o obydlí, adekvatně s částmi těla lidského a adekvatně s členy rodiny, kteří rok co rok se rozmnožují a ubývají, takže dům jest jaksi hnízdem, kde se rodí, vylétají, a hnízdem, jež živí všechny budoucí generace rodiny dítěte. Dítě sezná tu kuchyni, vrata, komoru, pracovnu, světnici a nad to zří všechny tyto místnosti týdně čistiti, aby tak duch oddechnouti si mohl po tělesné práci týdenní (ve svátečním klidu);

6. zde jest první dítěte místopis, zde nabývá znalosti roku, jeho 12 měsíců s rozličnými pracemi, krátce celého hospodářství za jara, podzimu a zimy s jejich zvláštními předměty práce, zde znalostí od domácí kuchyně až do temna nějaké sluje anebo vyhlídky na hory z domácího statku;

7. zde dítě prvně sbírá znalosti obce své anebo města, zvyků obecních, osad, domů, školy, radnice, slavností místních atd. a

8. zde prvně dítě seznamuje se se světem nadmyslným . . .

Ale znenáhla opouští dítě otcovskou světnici dětskou, počátek to a východiště všech svých názorů a znalostí, dostane se před světničku svou dětskou, dostane se do všech částí domu, ba dostane se také před dům, na dvůr, do zahrady. Dům, dvůr a zahrada jsou hospodářská trojice uprostřed tří přírodohospodářských živlů: vzduchu, vody a půdy či země.“¹⁴

Plán všech hradčanských výchoven Amerlingových byl charakteristický tím, že organizoval učební látku podle dvou vzájemně se prolínajících kritérií, takže bylo možno ji uspořádat do tabulek v podobě matice, kde každý pojem byl začleněn současně do linie vertikální, sledující pojmy logicky homogenní (např. ráno, poledne, večer, noc), a linie horizontální, sledující pojmy logicky

heterogenní, ale věcně příbuzné, např.: ráno, snídaně, východní stěna učebny, východ slunce.

Amerlingova idea postupovat systematicky od věcí a pojmů časově a prostorově nejbližších inspirovala vznik věcného učení v prvouce a vlastivědě.¹⁵

Amerlingovu plánu vcelku, jak jej známe z interpretace Dufkovy, je jistě možno vytýkat obsahovou přeplněnost a nepřiměřenost schopnostem nejen slabomyslných, ale i normálních dětí, v některých položkách pak vyumělkovanost až fantastičnost. Ale co je v něm pozoruhodné, je zařazování každého pojmu do průsečíku dvou různých poznatkových struktur a zmíněná už typologie člověka, která je zde rovněž strukturována do dvou protínajících se pojmových řad. Amerling uplatňuje tuto typologii v plánu čtvrté výchovny (pro mladé lidi ve věku 21–28 let) bizarním způsobem, který však stojí za to, abychom jej zde aspoň v zjednodušené podobě volně reprodukovali. V souladu s prastarou alegorií Platónovou, na niž se nejednou odvolával, rozlišuje Amerling 12 pudů. Ale kdežto u Platóna to bylo šest koní bílých, představujících ušlechtilé vášně, a šest koní černých, zobrazujících temné pudy — to vše řízeno rozumem —, Amerling přistupuje k tomuto věcnému problému již relativně moderněji. Přiřazuje každý z dvanácti pudů určité soustavě lidského těla, v souvislosti s tím rozlišuje i dvanáct typů lidských, které zkonkrétňuje příklady z historie a umísťuje do specifické oblasti jejich výskytu. Tato „horizontální“ souvislost je kombinována souvislostí „vertikální“, časovou, takže v různých sedmiletích vystupují do popředí různé somatopsychické dominanty. Tak dospívá Amerling k dvanácti kombinacím, které bychom mohli zjednodušeně interpretovat takto:

V prvním sedmiletí převládá soustava dýchací a pud po vědění. U koho převládají po celý život, patří k typu heuronoma jako Aristoteles a má příznivé podmínky na Táborsku.

V druhém sedmiletí dominuje soustava uzlinová a pud sebezachovací. Po celý život převládají u typu psychozota, jako byl Stilpo. Příznivá krajina pro tento typ je Budějovicko.

V třetím sedmiletí převládá soustava zažívací a pud napodobovací. U koho převládají po celý život, je Mimet, jako byl Alcibiades, a daří se mu na Písecku.

V čtvrtém sedmiletí vystupuje soustava pohlavní a pud rodinný. Pro koho jsou charakteristické po celý život, patří k typu Dioikata, jako byl např. Xenokrates, a oblast pro něj vhodná je Plzeňsko.

V pátém sedmiletí převládá soustava ledvinová a pud společenský. Po celý život dominují u typu Homileta, jehož příkladem je Aristippos. Daří se mu na Chebsku.

Šesté sedmiletí má svou typickou soustavu kožní a pud po cti. Celoživotně převládají u typu Timonoma, jehož příkladem byl Antisthenes a pro nějž je příznivou krajinou Žatecko.

V sedmém sedmiletí převládá tepnová soustava s pudem po vládě a celoživotně dominující jsou u typu Archonoma, jehož příkladem byl Xenofón. Vhodnou oblastí pro něj je Litoměřicko.

V osmém sedmiletí převládá svalová soustava s pudem výrobním, po celý

život pak u typu Chremata, jako byl např. Theofrast. Daří se mu na Boleslavsku.

V devátém sedmiletí vystupuje do popředí mizní soustava a pud smířovací, celoživotně u typu exilasta, jakým byl např. Epikur. Jičínsko je pro něj vhodnou krajinou.

V desátém období vládne soustava žilná s pudem učitelským, trvale pak u typu synagora, jehož příkladem byl Euklid. Má příznivé prostředí na Královéhradecku.

Jedenáctému období vládne kostní soustava a pud vlastenecký, u typu Patri-donoma je tomu tak celoživotně. Svědčí mu krajina Chrudimska.

Konečně v dvanáctém sedmiletí dostává hlavní slovo pud náboženský spojený se soustavou nervovou. U koho toto spojení převládá trvale, je typem hošinoma, jako byl např. Plato.

V Dufkově tabulce jsou uváděny ještě další prvky, avšak pro celkovou charakteristiku Amerlingova systému snad uvedená informace dostačí. Co bije napoprvé do očí, je spekulativnost celého schématu. Je to nepochybně daň neuhasitelné touze po logické dokonalosti, jaké např. mohl dosáhnout Mendělejev svou tabulkou prvků v chemii, ale která je nekonečně obtížnější ve vědě o člověku. Není vyloučeno, že Amerling, sám znalec a horlivý propagátor chemie, mohl být Mendělejevovou tabulkou inspirován. Periodický zákon byl zveřejněn již r. 1869 a Amerlingovo diasofické myšlení přímo vybízelo k podobné kombinaci kritérií, jako byla Mendělejevova kombinace atomové váhy (hlediska kvantitativního) a typových vlastností prvků (hlediska kvalitativního). Uvážíme-li, že Amerling znal i somatologii, etnologii, historii, frenologii, ekologii a mnoho dalších věd tak, že mohl o nich i psát a přednášet, snáze pochopíme, proč neodolal pokušení najít nějaké průsečíky všech těchto věd v jednoduchých, „esenciálních“ pojmech, což bylo ovšem bez notné dávky spekulace nemožné.

Amerlingovo schéma by bylo třeba citlivě rozšifrovat, abychom oddělili spekulativní balast od skrytých v něm postřehů, majících skutečnou hodnotu jako podnět k řešení otázek, které budou ještě dlouho čekat na vědeckou odpověď. Amerling nepochybně správně tušil nejen existenci somatických a psychických typů a jejich vzájemnou souvislost, ale i relativní proměnlivost těchto typů v závislosti na faktoru časovém (věk) a prostorovém (geografické, přírodní a společenské prostředí). A toto tušení nebylo založeno jen na spekulaci. Amerling byl nejen filozofující knižní učenec, ale i bystrý a neúnavný cestovatel a pozorovatel člověka, přírody, krajiny, organizátor různých šetření a statistik. Jeho koncepce má i určitý empirický podklad, spočívající v poznání, že skutečně lidé různých oblastí i lidé různých somatických vlastností projevu, různou mentalitu. Právě fysiokracie se svou rozvětvenou sítí místních lékařů, profesorů přírodních věd a ekonomů měla spatřovat fakta umožňující v tomto směru přesnější poznatky. Tak bylo např. objeveno, že v některých oblastech se idiotismus vyskytuje endemicky, zatím co v jiných pouze sporadicky. Amerling byl ovšem netrpělivý, netrpělivější než Mendělejev, který ponechal ve své tabulce mnoho míst nezaplněných. Proto používal své fantazie i tam, kde se nedostávalo faktů. F. Čáda však správně upozornil na to, že Amerlingovu fan-

tastičnost je třeba chápat historicky, v souvislosti s fantastikou naturfilozofů, která odpovídala romantice doby.

Přehlížíme-li dnes řadu životopisů, studií a článků věnovaných osobnosti K. S. Amerlinga a připočteme-li i výroky o něm z pera jeho významných současníků, potvrzujeme si jen skutečnost, že Amerling byl mimořádným zjevem a že jeho odkaz přes všechnu svou kurióznost zůstává v mnohém aktuální.

I jinak značně kritický M. Dýma, který věnoval Amerlingovi nemalou pozornost, přiznává, že díky svému sepětí s životem české společnosti a své snaze pozvednout český národ „dovedl vyhmátnout právě ty otázky, které vedly k pokroku české školy: otázku jednotné školy, otázku věčného učení proti formalismu, otázku vyučování přírodním vědám a otázku vyučování mateřskému jazyku“.¹⁶

Pokud jde o Amerlingovu koncepci vyučování, jak ji vyložil v samostatně vydaném sylabu své přednášky „Essentiální či podstatné vychování člověka“¹⁷ a prakticky usiloval uplatnit ve svých hradčanských výchovných, oceňoval již Fr. Čáda (1907) jeho snahu o soustředění učiva, o navazování rozmanitých vztahů mezi poznatky, užívání názorných pomůcek, stručné vyjádření poznatků k zapamatování a promyšlené třídění a postup věčného učiva. Ale nade vše vyzdvihoval jeho zásadu, že „veškeré vyučování chovance má vycházet od okolí jemu nejbližšího a znenáhla postupovati k věcem časově, prostorově a věcně jemu vzdálenějším, odlehlejší“.¹⁸ Upozorňoval také, že nutným důsledkem této zásady je požadavek přihlížet k individualitě chovance a jeho prostředí a že jeho důsledné plnění bylo — kromě lékařské péče — jednou z příčin rychlých úspěchů Amerlingových ve výchově idiotů.

Za zakladatele věčného učení (prvouky) jej označil nejen vzpomenutý již Jos. Tůma (1918), ale shodně s ním i O. Kádner. Konečně i M. Dýma soudí, že Amerling řešil a na svou dobu aspoň částečně vyřešil v této oblasti pět problémů: 1. otázku základního a rozšiřujícího učiva (důrazem na základní pojmy), 2. otázku motivace učiva (využitím přirozených životních situací), 3. otázku názornosti (zvláště jejím praktickým uplatněním), 4. otázku koncentrace učiva (kolem věcí, které dítě obklopují) a 5. otázku psychologického uspořádání učiva (vhodného pro nižší věk).¹⁹

Pedagogické podněty Amerlingovy se ovšem neomezují jen na metody počátečního vzdělání. Ačkoli nenapsal větší teoretickou práci pedagogickou, výchovný význam celého jeho díla je takový, že jej lze právem označit za pedagoga širokého profilu, či ještě spíše za andragoga, který vykonal velkou buditelskou práci v šíření vědy mezi prostými dělníky, řemeslníky a měšťany, v péči o vyšší vzdělání žen a dívek, o soustavné vzdělání učitelstva, propagaci, rozvíjení a realizaci demokratických a pansofických idejí Komenského. Máme-li na něho aplikovat jeho vlastní originální typologii člověka, lze říci, že v něm zněly všechny spodní i vrchní tóny lidských typů od vědychtivého heuronomu aristotelského typu až po mysticky naladěného hosinoma platónovského typu; ale jeden z oněch dvanácti typů byl pro jeho osobnost patrně nejcharakterističtější, a to euklidovský typ synagora, dychtící po tom, aby vzdělával druhé, apoštolsky šířil světlo poznání a přispíval k povznesení svého národa.

Jak trefně vystihl Fr. Čáda, i v snahách fyziokratických „zračí se nám pedagog“, neboť teprve v jejich naplnění viděl Amerling cestu k výchově člověka: „Nežli lze reformovati výchovu intelektu, citu a vůle člověka,“ napsal Amerling, „nutno zreformovati jeho hmotné postavení, nutno hospodářsky jej pozvednouti, aby fysické nedostatky a závady předem již nutně nečinily iluzorní jakékoli vychovávání a vštěpování poznatků do ducha člověka — ubožáka a mrzáka“.²⁰

I Amerlingovi otevření odprůci respektovali jeho velikost. Např. filozof Josef Durdík, který jej znal dlouhá léta, odmítal jeho naturfilozofickou fantastiku i jeho umělé jazykové konstrukce, ale přesto o něm napsal: „Byl to ušlechtilý, jemný duch, jako patriarcha čnějící do naší doby...“²¹

Několik měsíců před Amerlingovou smrtí, kdy tento žil již zcela v ústraní a podle své rezignované představy zapomenut jako kámen ležící pod vodou, napsal o něm Jan Neruda pozoruhodnou glosu k jeho podobizně uveřejněné v Humoristických listech 19. 4. 1884. Praví se v ní mimo jiné: „Amerlingova snaha nesla se hlavně směrem pedagogickým, a to směrem po nejvyšším. On pracoval ku zcela moderní, velikolepé organizaci školství již hezky dávno před rokem 1848, kdy školám vesměs ještě vládl starobylý, tuhý cop — on, stoje samojediný proti kamenným spoustám předsudkův, musil teda podléhati. Rovněž prahl Amerlingův duch po šťastném a vydatném popularizování přírodních věd, ale v té příčině nastavělo se mu tenkrát zajisté ještě více překážek vstříc a boj jeho byl i zde zas téměř beznadějný... Amerlingovy kroky byly vždy vzletny a cesta jeho byla ozářena myšlenkami geniálními... řádky tyto budťež mu přece důkazem, že on není kamenem na dně řeky, že není zapomenut.“²²

Vysoko hodnotili titánskou osobnost Amerlingovu jeho někdejší posluchačka, spisovatelka Tereza Nováková, hudební skladatel J. B. Foerster, spisovatel E. Bass, univerzitní profesori F. Čáda, O. Kádner, ale i Zdeněk Nejedlý, podle něhož byl Amerling „jediný panslavismem nesený přírodní filozof se svou slovanskou citovostí proti západní střizlivosti, revolucionář, bořitel i stavitel, sám a sám, nikým nepochopen“ (1935).

Jedinečnost Amerlingova zjevu se pokusili vyjádřit i všichni jeho dosavadní životopisci — od J. Waltera (1891) a J. Jahna (1893) až po V. Spěváčka (1962) a E. Hoffmanovou, která podala zatím nejúplnější obraz jeho života a díla, dobře fundovaný přírodovědecky i historicky a psaný i citlivým srdcem. Emfatická slova této autorky jen potvrzují neobyčejnost Amerlingovy osobnosti. Byl podle ní „povaha, která do sebe vsákla všecko vědění, jež se zmocnila veškeré lidské kultury a chtěla je odevzdat národu. Reflektor osvětské doby, jenž pronikl temnotu ducha svými podivuhodnými přednostmi a hlubokou učeností přispíval všemi silami k rozkvětu země.“²³

Moudře charakterizoval význam Amerlingův Ladislav Koubek, známý komunistický odborář, učitel a pedagog, který v marxisticky fundovaném úvodním článku k výboru z jeho korespondence napsal: „... všichni, horoucí zbožňovatelé i kritičtí soudci, shodovali se v jednom: že tu žil v minulém století člověk nadprůměrně nadaný, horlivý a obětavý. Člověk, který nehleděl nadělat majetek, nýbrž chtěl vždycky sloužit lidu, uvědomovat, zlepšovat školu

a vzdělání, na konci života pomáhat dětem od narození nešťastným. Jeho omyly byly veliké. Ale veliký byl i oheň, který nikdy nepřestal hořet v jeho srdci. Bylo to vědomí, že nejšťastnější život prožije ten, kdo pracuje pro celek, pro lid, pro národ, pro lidstvo, pro ty, kdož toho nejvíce potřebují.²⁴

Závěrem bych jen ještě rád připomněl, co bylo naznačeno již vpředu o nápadném rozporu mezi vědeckostí a fantastičností Amerlingova myšlení. Rozhodující je, co bylo u něho primární, a tím byla pro něho věda. Amerling měl mnoho společného s Komenským. Byl to skutečný Komenský redivivus, i když v jiných, ale v podstatě neméně složitých podmínkách. Neboť Komenský žil v době, kdy jeho národ ztratil svobodu, a Amerling žil v době, kdy se tento národ teprve začínal probouzet a připravovat k jejímu znovuzískání. Amerling byl stejně polyhistorický duch jako Komenský, stejně velký syntetik, jehož mystická fantastika byla jen výrazem nedočkavé potřeby mít před sebou ucelený obraz světa, a tedy vyplňovat mezery v tehdejší empirickém a racionálním poznání. O prohloubení tohoto poznání usiloval Amerling především a jeho popularizaci v nejširších vrstvách národa věnoval své nejlepší síly. V tomto úsilí byl — stejně jako Komenský — nejen synem své doby, ale i průkopníkem doby nové.

POZNÁMKY

¹ Cit. z článku K. Čondla, *Sto let Amerlingova Budče*. Věstník pedagogický, 20, 1942, s. 351.

² *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960, s. 42.

³ Dýma, M.: *Buditelská a pedagogická činnost Karla Slavoje Amerlinga*. Viz cit. kniha, s. 338.

⁴ Čondl, K.: *Sto let Amerlingova Budče*. Věstník pedagogický, 20, 1942, s. 342.

⁵ Cit. podle článku Emanuela Strnada *Amerlingův „Návrh pro národní školy z r. 1848“* a „*Dobrozdání o školství*“ Jana Kollára z r. 1849, otištěného v *Pedagogické revue* 2/1948, s. 145—168.

⁶ Podrobnější informace o učebních plánech jednotlivých ročníků podává citovaná stať E. Strnada.

⁷ Amerling, K.: *Orbis pictus čili Svět v obrazech*. Praha 1852, s. 1.

⁸ Frič, J. V.: *Paměti*, s. 245. Vyd. ELK Praha 1939.

⁹ Frič, J. V.: *Naši předchůdci*. Praha 1953, Viz s. 27 a další.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Walter, J.: *Aus dem Leben des Verfassers*. In: Amerling, K.: *Die Orientierungslehre*. Praha 1981, s. 11. Poprvé vyšla tato Amerlingova práce již v r. 1874.

¹² Tak byl ústav nazýván podle své mecenášky kněžny Arnoštky Auerspergerové.

¹³ Herfort, K.: *Dr. Karel Amerling. Na oslavu 100letých jeho narozenin*. In: *Pedagogické rozhledy*, 21, s. 1.

¹⁴ Cit. dle studie F. Čády *Amerlingovy názory pedagogické*. In: *Posel z Budče*, r. XXXIX, s. 39—40.

¹⁵ Viz článek J. Tůmy: *Kdo je původcem učení o domově a vlasti na českých školách obecných*. *Pedagogické rozhledy* 1918, s. 15—27.

¹⁶ Dýma, M.: *Karel Slavoj Amerling — buditel a pedagog*. *Pedagogika*, 1957, s. 559.

¹⁷ Publikace vyšla na pěti listech čtvercového formátu tiskem J. Spurného r. 1875 pod názvem „*Essentiální či podstatné vychování člověka (Nécessaire de la vie)*“. Kostra upo-
třeбенá v Ústavu pro slabomyslné děti.

¹⁸ Čáda, F.: *Amerlingovy názory pedagogické*, Posel z Budče, 39, 1908, s. 150.

¹⁹ Podrobněji o tom viz v citovaném článku v *Pedagogice*.

²⁰ Cit. podle Fr. Čády: *Amerlingovy názory pedagogické*. Posel z Budče, 1908.

²¹ Cit. podle J. V. Jahna: *Karel Slavoj Amerling. Obraz života a práce*. Praha 1893, s. 3–4.

²² Tamtéž.

²³ Hoffmannová, E.: *Karel Slavoj Amerling*, Praha 1982, s. 159.

²⁴ Koubek, L.: *K. S. Amerling, člověk své doby a pionýr doby nové*. In: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960, s. 10–11.

LITERATURA

Čáda, F.: *Amerlingovy názory pedagogické*. Posel z Budče, 1908, s. 19.

Čondl, K.: *Sto let Amerlingova Budče*. Věstník pedagogický, 20, 1942.

Dufek, J.: *MUDr. K. S. Amerlinga Výchovny budečské a Geneastr*. In: *Památce Amerlingově*. Praha 1908, s. 1–128.

Dýma, M.: *Karel Slavoj Amerling — buditel a pedagog*. Pedagogika, 1957, s. 554–577.

Dýma, M.: *Buditelská a pedagogická činnost Karla Slavoje Amerlinga*. In: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960, s. 312–349.

Herfort, K.: *Dr. Karel Amerling*. Pedagogické rozhledy, 21, 1907.

Hoffmanová, E.: *Karel Slavoj Amerling*, Praha 1982.

Jahn, J. V.: *Karel Slavoj Amerling, Obraz života a práce*. Praha 1893.

Kádner, O.: *Dějiny pedagogiky*, díl III., sv. III. Praha 1923, s. 59–68.

Klika, J.: *Karel Slavoj Amerling, tvůrce nové Budče*, In: *Týž, Osvětou a výchovou k životu*. Praha s. a., s. 142–157.

Koubek, L.: *K. S. Amerling, člověk své doby a pionýr doby nové*. In: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960, s. 5–11.

Merhout, C.: *K. S. Amerling a snahy národního učitelstva*. Pedagogické rozhledy, 21, s. 6.

Němečková, J.: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Pedagogika 1960, s. 724–728.

Spěváček, V.: *Karel Slavoj Amerling*. Klatovy 1962.

Strnad, E.: *Amerlingův návrh pro národní školy z r. 1848 a Dobrozdáně o školství Jana Kollára z r. 1849*. Pedagogická revue 2, 1948.

Štraus, J.: *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1957.

Tůma, J.: *Kdo je původcem učení o domově a vlasti na českých školách obecných*. Pedagogické rozhledy, 1918, s. 15–27.

Walter, J.: *Aus dem Leben des Verfassers*. In: *Amerling, K.: Die Orientierungslehre*. Praha 1981.